

КОНЗУМЕРИЗАМ КАО ПОВОД ЗА МИГРАТОРНА КРЕТАЊА У ПРВЕ ДВЕ ДЕЦЕНИЈЕ 21. ВЕКА

Искуства Регије Источно Сарајево

Сажетак: Конзумеризам је повезан са послератним временом. Разумевање феномена конзумеризма у социјалистичком и постсоцијалистичком друштву захтева подробну анализу. Микрогеографски простор Републике Српске, а поготово Регија Источно Сарајево, безмало је идеалан за ово истраживање поготово имајући у виду што је конзумеризам овде током последњих година попримио нарочите размере. Осим експанзије, конзумеризам је у Републици Српској иницирао и обликовао још неке елементе свакодневице живота, а ту пре свега мислимо на миграторна кретања. Конзумеризам, као такав, битно утиче на даљу судбину српског народа на овом простору.

Кључне речи: Република Српска, Регија Источно Сарајево, конзумеризам, миграторна кретања

Период времена од двадесет година реално пружа могућност да се, наравно уз нешто пажљивију опсервацију, дође до информација употребљивих за проучавање друштвених феномена на одређеном микро географском простору. Када је реч о простору Републике Босне и Херцеговине усредсређење на њене централне области, са посебним освртом на Сарајево и Источно Сарајево, може се окарактерисати као микро географски простор са изразито занимљивом друштвеном феноменологијом чија је данашња ситуација обликована како ратнима, али неупоредиво више поратним дешавањима у којима конзумеризам као појава има необично велики утицај.

Конзумеризам као појава нераскидиво је повезан са поратним периодом. Према ставовима појединих истраживача конзумеризам је, када се говори о капиталистичким друштвима, постао све израженија појава у времену након Другог светског рата (Перачковић, 2013: 35). Али, како би разумели феномен конзумеризма у друштву које након Другог светског рата па све до ратова 90-их година прошлог века није било капиталистичко, потребно је пажњу усмери-

---

* porodicaprodic@gmail.com

ти на то да је социјалистичка потрошачка култура личну потрошњу најчешће ограничавала на границе редовних месечних прихода. Под снажним утицајем идеологије и етичких вредности које су инсистирале на томе да се појединац задовољава управо оним што му је пружено у оквирима државом прописаног зарад постепеног уласка у оно што је замишљено као живот у комунизму, чак и на просторима некадашње СФРЈ која је, нагласимо, за разлику од многих других социјалистичких држава, ипак била либералнија када је реч о потрошњи ширих друштвених слојева, конзумеризам у пуном смислу речи ипак није био изражен у некој већој мери. Истини за вољу, конзумеризам и уопште потрошачки менталитет унутар социјалистичког друштва тек спорадично је продирао у оно што данас карактеришемо термином „средњи сталез” као друштвени слој у коме су доминирали припадници државног бирократско - административног апарата. Ова појава била је некако најчешће довођена у везу са друштвеним слојем који је окарактерисан као „црвена буржоазија”, то јест са привилегованим слојем чији је живот, а првенствено приватни, најчешће био далеко изван погледа очију јавности.¹ Ипак, упркос томе што се настојало на томе да се сачува имиџ једнакости и непостојања класних разлика, одређени део социјалистичке елите, поготово током 80-их година 20. века, неупитно је диктирао одређене трендове и на тај начин је формирао границе ондашњег потрошачког друштва. Непосредно пред почетак рата на просторима некадашње СФРЈ највећи број припадника „црвене буржоазије” благовремено се склонили на безбедне локације. Њихов физички одлазак, а потом почетак рата и све оно што он са собом доноси, створио је простор да се изнедри једна потпуно нова, назовимо је тако, „друштвена елита”.² Позиције које су заузеле од стране ове „елите” значајно ће утицати на друштвена али и на сва друга кретања на просторима о којима говоримо.³ Када је реч о простору Босне и Херцеговине, ратне године оставиће неизбрисив траг на друштво, па самим тим и на појаву и интензивирање конзумеризма. Наиме, довољно је обратити пажњу на само два елемента.

Као прво, позиционирање припадника новонастале „друштвене елите” на различите руководеће положаје или места/послове који доносе значајан извор прихода, како у ратним, а поготово у поратним годинама, подразумева и прихватање одређеног модела понашања. Један од сегмената овог модела понашање је и настојање да се на сваки могући начин достигне онај „квалитет” живота што су га имали/имале особе које су се пре њих налазиле на истим или сличним позицијама. Ово је, између осталог, један од разлога због ког Слободан Миладиновић у свом делу „Елите распада” неретко износи мишљење да су управо „елите” биле најзначајнији фактор друштвене кризе која се завршила падом социјализма и распадом Југославије (Стојадиновић, 2010: 493). Исти

¹ Подробније: Ђ. Томић, П. Атанацковић, *Друштво у покрету: Нови друштвени покрети у Југославији од 1968. до данас*, Цензура, Нови Сад, 2009.

² 3. број часописа „Национални интерес” који је објављен 2010. године у оквиру издавачке делатности Института за политичке студије у Београду у целисти је посвећен питању елита, поготово елита у времену постсоцијализма.

³ Подробније: S. Maksić, Z. Pavlović, „Vrednosni profil društvene elite u Srbiji”. У електронском формату доступно на <https://www.researchgate.net> (посебну пажњу обратити на списак употребљене литературе).

истраживач у раду под насловом „Обрасци формирања и репродукције владајућих елита у бившој Југославији” наглашава улогу политичког ангажовања, поготово у Савезу Комуниста Југославије (СКЈ), као изузетно битног фактора па чак и универзалног услова за социјалну промоцију новоодабраних припадника елите (Миладиновић, 2003: 375). Оно што је изузетно интересантно, а тиче се не само простора БиХ, него и других држава насталих на простору некадашње СФРЈ, јесте да модел који је функционисао у време СКЈ наставља да постоји и унутар вишепартијског политичког система. Стиче се утисак да је некадашњи систем уређења положаја појединца унутар друштва приметно еволуирао, то јест да је поред политичке опредељености и ангажмана, када је реч о простору БиХ, истовремено важна улога конфесионалне припадности али и припадност родбинско/духовним везама унутар одређене националне групе.⁴

Проналажење ухлебљења у некој од државних институција неретко представља почетак онога што можемо окарактерисати управо као други битан елемент у интензивирању питања конзумеризма на простору БиХ без обзира да ли је реч о Федерацији или Републици Српској. Наиме, позиционирање појединца у поменутих институцијама, то јест на местима где његови месечни приходи не зависе од његове продуктивности, стручности или било чега другог што би, у неким другим околностима и срединама, значајно утицали не само на примања него и на то да ли би уопште од послодавца био задржан на радном месту, ствара осећај супериорности над другима. Овај осећај (у значајној мери потпомогнут самом структуром личности) представља пут у робовање жељи/жељама за својеврсним уздицањем које, користећи хришћанско богословску терминологију, иде према ономе што је окарактерисано као гордост. Ипак, на том путу од осећаја супериорности, друштвено - политичке важности па до гордости реално је приличан број стадијума од којих, сваки на свој начин, утичу не само на трансформацију појединца и његовог најближег окружења (пре свега мислимо на породицу), него и на нешто шире окружење, на пример место унутар кога живи и дела. Неретко потпомогнут од стране родитеља, родбине или „пријатеља”, угледајући се на успешније и боље позициониране особе од њега, појединац смисао свог постојања поистовећује са спољашњим манифестацијама, пре свих оним што са пуним правом можемо назвати „статусним симболима”. Управо овде на сцену ступа конзумеризам и све оно што са собом доноси једна потрошачка култура у настајању. Дубоко погружен у нарцизам и нарцистичку културу коју карактерише константно такмичење, кроз опседнутост собом, делузијама свемоћи, заправо свега онога што јесте експанзија нарцистичког начина живљења - појединац постепено постаје роб конзумеризма. Постаје *homo consumeticus*,⁵ западнобалканске пе-

⁴ Овом приликом нећемо се дотичати питања улоге новца и других материјалних вредности приликом позиционирања или успињања на друштвеној хијерархијској лествици јер, како се примећује у свакодневици, овај фактор (новац) у значајној мери не представља иницијатор миграционих кретања током последње две деценије. Наиме, тек спорадично се може говорити о особама које, пре свега због личног незадовољства окружењем у коме живе, а не због помањкања материјалних средстава, предузимају кораке за одлазак у неку другу државу.

⁵ Подробније о овом неологизму: Ж. Липовецки, „Парадоксална срећа: оглед о хиперпотрошачком друштву”, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2008.

риферије обликоване низом веома промишљених корака како од стране маркетиншких агенција, а још више од стране банака које су, како се на жалост показало, за многе биле решење проблема остварења идеје о могућности нарцистичког конформизма на простору БиХ.

Жудња за поседовањем симбола моћи када је реч не само и БиХ, него и другим државама Балканског полуострва, несумњиво је у непосредној вези са психо - социјалним одликама малограђанина/малограђана. Она је такође и последица одрастања у малограђанској породици (Сакач, 2009: 78). Проблем о коме говоримо, а то је конзумеризам и његов утицај на миграције, јасно се пројављује у појави да је током двадесетак година на једном географски ограниченом простору дошло до тога да су изоловани случајеви малограђанштине приметно ојачали и да су, својим умножењем, створили оно што се заиста може назвати „паланком” у пежоративном значењу где доминира задртост, примитивизам и, наравно, малограђанштина. Али, вратимо се статусним симболима и њиховој вези са конзумеризмом. Уколико погледамо шта су тренутно статусни симболи, лако се примећује да су они прецизно груписани. Прва група јесу симболи које појединац презентује другима кроз себе, то јест кроз своју појаву - „personality”. То су пре свега одевни предмети (одећа, обућа, накит, парфеме...) као и тзв. „гацети” који употпуњују модни идентитет. Друга група симбола јесте место становања. Ова група је нарочито интересантна јер осим зависности од кућних апарата (уврстићемо овде и аутомобиле, мотоцикле...) један од важних елемената јесте локација где се налази некретнина/некретнине. Наиме, имајући у виду да је током последњих неколико деценија значајан број раније руралних средина узведен на ниво општине, те на тај начин јасно дистанциран од села и заселака, приметно је настојање да се у овим варошицама/паланкама стварају извесна елитна насеља. Чак се иде до тога да поједини топоними бивају преименовани на начин да се одређеном новоизграђеном кварту додаје назив који у неком већем граду јесте простор елитног насеља, као на пример „Паљанско Дедиње”.⁶ Трећа група симбола је начин живота који подразумева летовања/зимовања, краћа викенд путовања на одређене (по неписаном правилу, скупе) дестинације, школовање деце у иностранству...

Када настаје проблем? Посматрано на нивоу породице јер има директну везу са миграторним кретањима, проблем настаје онда када понестану реална

⁶ „Паљанско Дедиње” као феномен има своју предисторију. Наиме, током 1995. године Никола Шаиновић, у својству посебног повереника Слободана Милошевића и Момчило Крајишник, тадашњи први човек Владе Републике Српске, положили су камен темељац за изградњу елитног насеља под именом „Паљанско Дедиње”. Иако је првобитно замишљено да се ово насеље изгради на простору који је нешто ближи центру Пала, а где је касније изграђен низ стамбених зграда и храм Српске Православне Цркве, локација за елитне виле тадашњих високих функционера Републике Српске пребачена је на локалитет Поткоран, то јест на периферију Пала. У међувремену, због мање или више познатих дешавања са ратним руководиоцима Републике Српске, напуштена је идеја стварња елитног насеља са скупим вилама, базенима... Са друге стране, Поткоран ни тада, али ни данас, упркос томе што су се у међувремену овде изградиле приватне куће, није у целости покривен инфраструктуром која је уобичајена за 21. век. Данас тек поједини житељи овог периферног насеља, у жељи да фасцинирају оне који по први пут долазе у Пале, говоре о томе да имају некретнину у „Паљанском Дедињу”. Подробије: R. Ostojić, *Ko i kako gradi Srpsko Sarajevo: Dedinje na Palama* (24.09.1997) - www.aimpress.ch (13.03.2020)

финансијска средства којима се могу платити поменути симболи. За разлику од времена социјализма када је идеја једнакости у сиромаштву била преобличена у идеју о самоуправљању и читавом низу корака који су неминовно водили ка урушавању целокупног система (Марковић, 2004: 326), у друштву које је обликовано непосредно по окончању рата, то јест од 1995. године па до данас, кредит као могућност остварења материјалних жеља попримио је сасвим други смисао. Наиме, за разлику од 80-их година 20. века, када су кредитна задуживања између осталог имала задатак стварања привидног материјалног благостања целокупне државе и када кредитно задужење није чинило огроман ударац по кућне буџете, данас је ситуација дијаметрално супротна.⁷

Проблем кредитне задужености човечанство прати од памтивека. Овај проблем неретко је био тема о којој су говорили чувени хришћански богослови попут светог Василија Великог,⁸ а проблем бављења лихварењем унутар Цркве дотакнут је и одредбама црквено - канонског права.⁹ Ово свесно наглашавамо пре свега због тога што је, поготово након 1995. године, Црква приметно укључена у обликовање друштва и један је од кључних елемената идентитета. Ипак, упркос овој позицији Цркве, приметно је да напомене хришћанског учења, када се говори о задуживању, нису прихваћене у широм друштвеном корпусу. На исти начин опходи се и према напоменама које се, с колена на колено, као својеврсна народна мудрост преносе из генерације у генерацију.

Цитирајући Жила Липовецког, стање у коме се налази друштво сачињено од слободних и независних јединица, ослобођено традиционалних веза у заједници, састављено од аутономних, плутајућих јединки све више окренутих себи тешко да може избећи процес распадања (Липовецки, 1992: 270). Ову констатацију сурово потврђује тренутно стање, а то је да се решење проблема оптерећености конзумеризмом и дужничког ропства покушава превазићи економским миграцијама.

Економске миграције са простора БиХ нису неуобичајена појава. Ове миграције у значајној мери заправо су обележиле 20. век јер, ако мало подробније погледамо догађаје у овом периоду времена, примећујемо да је током и након сваког од ратова одређени део становништва добровољно или под присилом морао да напушта свој дом и да негде другде почиње да ствара место за живот. За тему којом се бавимо нарочито су интересантне миграције из БиХ током 60-их и 70-их година, а надасве формулација „на привременом раду у иностранству”. Наиме, недостатак неквалификоване радне снаге који је Западна Немачка осетила након подизања Берлинског зида, био је знак да се прева-

⁷ У марту 2019. године, према подацима Централне банке БиХ, задуженост становништва ове државе износила је преко 7 милијарди конвертибилних марака (КМ). Говоримо само о кредитној задужености везаној за ненаменске потрошачке кредите. Потребно је нагласити и праксу узимања нових кредита ради враћања старих. Једноставно речено, кредитна презадуженост становника БиХ створила је све потребне предуслове да се слободно може говорити о феномену дужничког ропства.

⁸ Погледати: Свети Василије Велики, „Против каматара (лихвара): Беседе на завршетак Пс. 14”, Синај, Бијељина, 2019.

⁹ Погледати: „Сарајевски препис Законоправила светог Саве из XIV вијека”, Манастир Добрун, 2015.

зилажење овог проблема реши на међународном ниво кроз склапање уговора са земљама попут Италије, Турске, Грчке па и СФРЈ. Овај споразум у основи је имао договор да првенствено млади неквалификовани мушкарци, али и жене, могу доћи у Западну Немачку и тамо провести одређени број година а потом се вратити у земље из којих су дошли. *Gastarbeiter*, на овај начин, био је особа која би привременим боравком/радом у Западној Немачкој, али временом и другим земљама Западне Европе, решавала проблем личне егзистенције због лоше економске ситуације у земљи из које долази,¹⁰ а истовремено решавао би проблем недостатка радне снаге у унапредовалој економији Савезне Републике Немачке. Није требало пуно времена да израз *gastarbeiter* доживи трансформацију прво у *ausländische Arbeitnehmer*, а потом у *Arbeitsmigranten*.

За разлику од ових економским миграната чија је једна од дилема била и питање како ће радити за „Швабу” имајући у виду околност да су Немци представљали непријатеље из два светска рата и да су били неко ко је реално нанео огроман број жртава становницима Југославије, ми смо се данас обрели у ситуацији да тренутна генерација миграната са простора БиХ нема етичких дилема/препрека овог типа. Штавише, без обзира на то да ли на рад одлазе у Немачку или било коју другу државу Европе, Америке, Азије..., економски емигрант се одлучује на овај корак пре свега из разлога превазилажења проблема изазваних дужничким ропством најчешће према банци у којој се кредитно задужио. Из страха да не остане без покретне и непокретне имовине просечан економски мигрант с почетка 21. века чини след предвидивих корака. Ови кораци, по правилу, представљају искуства оних који су се раније одважили на то да се кроз одлазак на рад у иностранству спасе што се спасити може, то јест да појединац, на одређени период времена, привремено напусти дотадашњи, најчешће ушушкани посао намештеника у државном бирократском апарату, и да оним што заиста јесте рад у неокapиталистичком систему вредности реално заради одређену количину новца којим би себе и своју породицу откупио од онога ко му је својевремено позајмио новац (најчешће је то банка, али неретко су то и појединци који зарађују каматарењем).

Каква су искуства? Пре свега, захваљујући довољној количини времена које је протекло, ми смо у прилици да говоримо о искуствима. Она су, као и у многим сличним ситуацијама, веома различита. Наиме, постоји одређени број оних који су успели да оду и да остваре замишљено, то јест да зараде потребну количину новца и да, условно речено, наставе са пређашњим животом. Такође, одређени број оних који је отишао наставио је да живи и ради у иностранству, а у међувремену придружили су му се и остали чланови породице (најчешће жена и деца али у појединим случајевима и родитељи или родитељи супруге). На жалост, постоји и знатан број оних који су отишли и вратили се необављеног посла. Сваки од ових примера заиста је прича за себе и тешко је генерали-

---

¹⁰ Напоменимо да је руководство СФРЈ почев од 1961. године разматрало идеју извоза радне снаге. Реформе из 1963. и 1965. године значајно су повећале незапосленост у СФРЈ тако да је превенција евентуалних штрајкова и народних немира између осталог решена издавањем пасоша и отварањем граница. Подсетимо да је СФРЈ 1965. године споразум о запошљавању склопила са Аустријом, Француском и Шведском, а од 1968. године и са Савезном Републиком Немачком.

зовати искуства и говорити уопштено и у форми статистичких резултата. Оно на чега се може обратити пажња је питање промене модела понашања, то јест да ли је искуство дужничког ропства променило стил живота не само појединца, него и његове породице и његовог најближег окружења? Ништа мање важно питање да ли је преостали део породице променио препознатљиво понашање особе која је склона конзумеризму након што је отац породице отишао у печалбу како би повратио нагомилане дугове? Такође, битно је питање и самог оца који је, измакавши се из најчешће дуговремене агоније настале увећавањем дуга/дугова, одласком у нову средину дошао у ситуацију да се у потпуности измакне од проблема те да, најчешће кроз проналажење новог партнера, започне и нови живот у иностранству?

За разлику од, на пример, 70-их година 20. века када су, као што смо нагласили, на привремени рад у иностранство одлазили неквалификовани радници, тренутна ситуација је у значајној мери другачија. Наиме, садашњи економски емигранти најчешће су припадници средње класе у настајању. За разлику од својих претходника који су с времена на време (најчешће једном годишње) долазили у домовину и кроз раскалашно понашање покушавали да пред другима оставе дојам успешности (кућа, аутомобили, одећа...), а заправо најчешће је то било потакнуто компензацијом разузданости на конто тешког рада и одрицања у иностранству (Антонијевић, 2011: 1015), нова генерација гастарбајтера је пред приметно већим изазовом. Не живећи у оскудици, штавише, живећи у кратковременој остварености само неких од многобројних материјалних и новцем остваривих жеља, а налазећи се у животном периоду између тридесетих и педесетих година живота, сусрећемо се са особама које су у значајној мери, а неретко у целости, дубоко погружене у конзумеризам. Сада се намеће низ веома битних питања, а то су:

Да ли оваквим особама одлазак у иностранство заиста може бити од помоћи посматрано на дуже стазе?

Да ли ће санирање проблема презадужености утицати на промену начина живота и другачију систематизацију животних вредности?

Да ли ће се пресељењем из једне средине која је тек неколико година у неолибералном капитализму у средину у којој је он скоро досегао свој зенит учинити корист себи и својој породици?

Као одговор на прво питање можемо рећи да привремени одлазак једног или више чланова неке породице кратковремено решава проблем. Неретко решава га само тренутно, то јест у мери враћања новца банци/позајмљивачима. Са друге стране, у дужем временском периоду, не превазилажење проблема малограђанског стила живота који, како се може приметити, представља изузетно плодно тле за експанзију конзумеризма, само још интензивира проблем. Уколико се на краће време обузда жудња за поседовањем статусних симбола, највећи број особа склоних оваквом стилу живота неминовно се враћа пређашњим навикама и тиме се ствара својеврсни зачарани круг из ког реално нема изласка без стручне психијатријско - психолошке помоћи.

Промена начина живота, па самим тим и промена у поретку система вредности, реално је могућа али само код појединаца који то и желе да учине. Пјер Паоло Пазолини указујући на то да конзумеризам није ништа мање ужасан од фашизма наглашава чињеницу да је свет сиромашних слојева модернизован и да се значајно изменио њихов однос према будућности јер нестала је свака прича о револуцији као начину промене, а као примарна тема о којој се размишља, прича и која се спроводи у пракси јесте остварење потрошње. „Малограђанштина је постала свеопште људско стање” - закључује Пазолини.¹¹ Постоји ли лек против малограђанштине? Да ли је малограђанштина заиста, како је то још 1864. године напомињао Александар Херцен, коначни облик западне цивилизације?¹² Да ли је пројекција западне цивилизације стил живота појединаца на простору Регије Источно Сарајево? Да ли постоји жеља за променом? Дословно се намеће небројено мноштво питања. Ипак, оно што се намеће као одређени вид првог, почетног и надасве нужног корака у пружању одговора на феномен кога смо се тек овлаш дотакли је питање философије „паланке”. У вези са тим правац истраживања заиста је указан речима Радомира Константиновића: „Паланка није у свету, она је у духу, свуд могућа” (Константиновић, 2010: 161). Наставак живота паланачким духом, руковођење немурношћу испуњавања жеља које произилазе из неутољиве жеље за поседовањем статусних симбола, свецело погружење у површност доба празнине изванредно описаног од стране Жила Липовецког у истоименом делу, поготово у друштвима која су данас утемељена на конзумеризму, наравно да неће донети ништа ново појединцу чији је светоназор и даље прецизно дефинисан Крлежиним речима: „Појест, попит и поклопит”. Грубост свођења егзистенције на анимално, на преживљавање, на борбу да се редовно отплаћују рате кредита а истовремено да се не чини никакво уздржање пре свега у трговинским центрима као својеврсним пантеонима конзумеризма, по свему судећи као крајњи резултат произвешће ситуацију да економске миграције чији смо сведоци појединца заправо увлаче у још веће дугове, дугове које ће неретко отплаћивати не само он, него и његови потомци.

Литература:

1. Antonijević, Dragana (2011) „Gastarbajter kao liminalno biće: konceptualizacija kulturnog identiteta”, *Etnoantropološki problemi* 4/6, 1013-1033.
2. Burić, Ivan (2010) *Nacija zaduženih. Od komunističkog pakla do potrošačkog kapitalizma*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
3. Vasilije Veliki (2019) *Protiv kamatarata (lihvara). Beseda na završetak Ps 14.*, Sinaj, Bijeljina.
4. Duda, Igor (2005) „Konzumerizmom do komunizma? - Potrošačka kultura u Hrvatskoj od 1950-ih do 1980-ih”, Čolić, Snježana (ur.) *Potrošačka kultura i konzumerizam*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.

---

¹¹ Преузето: Н. Ђурковић, У *вртлогу конзумеризма* (14.10.2019) - <https://iskra.co> (13.03.2020)

¹² Искористићемо прилику да читаоцима препоручимо могућност да се са Херценовим делима на руском језику, упознају захваљујући електронском ресурсу www.philolog.petrsu.ru/herzen/texts/textst.htm

5. Konstantinović, Radomir (2010) „Filosofija palanke”, Otkrovenje, Beograd.
6. Lipovecki, Žil (1992) „Carstvo prolaznog”, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci - Novi Sad.
7. Lipovecki, Žil (2011) „Dobra praznine: Ogledi o savremenom individualizmu”. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci - Novi Sad.
8. Marković, Mihailo (2004) „Preispitivanja”, Gutenbergova galaksija, Beograd.
9. Miladinović, Slobodan (2003) „Obrasci formiranja i reprodukcije vladajućih elita u bivšoj Jugoslaviji II: kanali vertikalne pokretljivosti - obrazovanje i politička aktivnost”, *Sociologija*, Vol. XLV/4, 347-376.
10. Miladinović, Slobodan (2009) „Elite raspada”, Službeni glasnik, Beograd.
11. Peračković, Krešimir (2013) „Osnovni pojmovi u sociologiji potrošnje”, Čolić, Snježana (ur.) *Potrošačka kultura i konzumerizam*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.
12. Sakač, Marija (2009) „Psiho - socijalne odlike malograđana”, Matica srpska, Novi Sad.
13. Stojadinović, Miša (2010) „Elite raspada, Slobodan Miladinović”, *Nacionalni interes* 3, Institut za političke studije, Beograd, 493-502.
14. Žakman - Ban, Vladimira, Špehar Fiškuš, Katarina (2016) „Konzumerizam - društveni fenomen i nova ovisnost”, *HUM* 16/XI, 38-65.

CONSUMERISM AS A REASON FOR MIGRATIONS IN THE FIRST TWO DECADES OF THE 21st CENTURY

Summary: Consumerism is directly connected with afterwar time. Understanding consumerism in socialistic and post-socialistic society needs little bit complicated analysis. Micro-geography space of Republic of Srpska is ideal for this research because consumerism is taking huge level during after-war times. Except expansy, consumerism in RS created some characteristics, firstly migrations and influences on further destiny of people on this area.

Key words: Republic of Srpska, East Sarajevo, migrations, consumerism

